

*Nyelvelmélet
és
diakrónia 5*

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

2023

Nyelvelmélet és diakrónia 5

Nyelvelmélet és diakrónia 5

Szerkesztette:

CSER ANDRÁS

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

PPKE BTK

Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék

Budapest

2023

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM

1635
alapítás

A kötet tanulmányait lektorálták:

Ágel Vilmos
Bárkányi Zsuzsanna
Barta Andrea
Dér Csilla Ilona
Dömötör Adrienne
Dömötör Éva
É. Kiss Katalin
Fejes László
Forgács Tamás
Furkó Péter
Gerstner Károly
Gugán Katalin
Haader Lea
Hegedűs Attila
Hegedűs Veronika
Huszthy Bálint

Ittész Máté
Kenesei István
Kiss Sándor
Kugler Nóra
Laczkó Krisztina
Ladányi Mária
Maitz Péter
Nádasdy Ádám
Oszkó Beatrix
Piukovics Ágnes
Rosenberg Mátyás
Siptár Péter
Szabó Ditta
Szentgyörgyi Rudolf
Várnai Zsuzsa
Vaskó Ildikó

© A szerzők, 2023

A borítót Zétényi Zsófia eredeti terve alapján Balogné Bérces Katalin tervezte Dabis Balázs Silviusz fényképének felhasználásával

ISBN 978-963-308-467-0

Felelős kiadó: Kuminetz Géza
Technikai szerkesztő: Balogné Bérces Katalin és Nemesi Attila László

Tartalomjegyzék

Előszó	7
É. Kiss Katalin: Evidencialitás a moldvai magyar nyelvváltozatban	9
Hegedűs Attila: <i>Legény</i> – újabb adalék a nyelvi változás mechanizmusához	31
Cser András – Oszkó Beatrix – Várnai Zsuzsa: Fejezetek a labiális harmónia történetéből: a magyar nyelvtörténet egy rejtélye	41
Dér Csilla: Az idézésjelölő <i>hogya aszongya</i> kialakulásáról a magyarban	59
Dömötör Adrienne: Napjainkban is zajló nyelvtörténet: a <i>mondván</i> elem szereplehetőségei a kortárs nyelvhasználatban	75
Fejes László: Történeti magánéleti apróságok	97
Gugán Katalin: A kivétel erősíti a szabályt? A regiszter és az egyén szerepe a stabil variációban	129
Halm Tamás: Az <i>akár</i> - és a <i>bár</i> - névmási paradigmák diakrón szemantikája	155

Nemesi Attila László:	181
Az igekötős igéből <i>-ható/-hető</i> képzővel létrehozott szóalak tagadó állítmányi szerepben: (nem) elképzelhető, hogy nyelvi változás zajlik?	
Varga Mónika:	211
Pragmatikai markerek terjedéséről középmagyar kori regiszterekben	
Adamik Béla:	253
Veláris magánhangzó-fúziók a dalmáciai latinságban és a dalmát nyelvben	
Baló A. Márton – Zuzana Bodnárová:	273
A nyelvtani nemek rendszerének hirtelen összeomlása egy XIX. századi magyarországi romani változatban	
Huszthy Bálint:	307
Az írás hatásai a kiejtés változására	
Kubitsch Rebeka – Sipócz Katalin – Szeverényi Sándor:	333
Az érzékelésigék rendszerének vizsgálata az udmurt, manysi és nganaszan nyelvekben és annak történeti vonatkozásai	
Sajtós Erika:	363
Nyelvi normák és nyelvváltozás: az új-zélandi angol nyelvváltozat magánhangzóinak szociofonetikai vizsgálata	
Vargyas Anna:	389
A Rezipientenpassiv grammatikalizációja történeti és dialektológiai adatok tükrében	

Előszó

Ez a kötet a 2022. november 16–17-én megrendezett *Nyelvelmélet és diakronia 5.* műhelykonferencia előadásából válogatott tanulmányokat mutatja be. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Elméleti Nyelvészet és Magyar Nyelvészeti Tanszéke immáron tizenötödik alkalommal szervezte meg közösen a „Nyelvelmélet és...” testvérkonferenciák egyikét. Hároméves váltakozásban a *Nyelvelmélet és dialektológia*, valamint a *Nyelvelmélet és kontaktológia* konferenciákkal most értünk az ötödik teljes ciklus végére. Köszönettel tartozunk É. Kiss Katalinnak és Hegedűs Attilának, amiért a konferenciasorozatot 15 évvel ezelőtt útnak indították. A konferencia 22 előadása és a kötetbe bekerült 16 tanulmány újból jelzi, hogy a két alapító, korábbi tanszékvezető rangos és népszerű hazai fórumot teremtett a nyelvtudomány számos területének művelői számára, akik bemutatják friss kutatási eredményeiket, figyelemmel kísérik egymás munkáit, és jó hangulatú, inspiráló párbeszédet folytatnak.

A diakrón nyelvészet és a nyelvelmélet valójában soha nem állt egymással éles ellentétben. Általános értelemben legalábbis nem; konkrét részletkutatásokban, akár még egyes kutatók vagy iskolák tudományos habitusában is lehet természetesen uralkodó akár a diakróniát kizáró elméleti irányultság, avagy az elméletet mellőző, adatorientált, filológiai hangsúlyú megközelítés. A tudománytörténet nagy íve mégis világosan mutatja: a 19. században a történeti nyelvészet maga volt a nyelvelmélet, a 20. század legjelentősebb iskolái pedig termékenyen kutatták az elmélet és a diakronia közötti vélelmezett feszültség feloldásának lehetőségeit. A 21. század elejére szinte már teljesen természetessé vált az elvárás, hogy a különféle elméleteknek és modelleknek egyszerre kell adekvátnak bizonyulniuk szinkrón mintázatok és diakrón folyamatok megragadására, továbbá a történeti kutatásoknak is igazolniuk kell, hogy a nyelv vonatkozásában valamilyen megragadható elméleti kontextusba ágyazódnak.

Kötetünk jól illusztrálja a magyarországi nyelvtudomány sokrétűségét és változatosságát. Tematikailag két nagyobb csoportba rendeztük a benne szereplő tanulmányokat: a konferenciasorozat alapítóinak – a 15. konferencia plenáris előadóinak – dolgozatai után először a magyar, majd a más nyelvekre (latin, romani,

olasz, udmurt, manysi, nganaszan, angol, német) koncentráció cikkek következnek egymás után. A nyelvtudomány szűkebb területeit tekintve is igen változatos a kép. Képviseleve van a fonológia-fonetika (Adamik Béla, Sajtós Erika, Huszthy Bálint, Cser András – Oszkó Beatrix – Várnai Zsuzsa), a morfológia (Fejes László, Baló A. Márton – Zuzana Bodnárová), a szókészlettan (Hegedűs Attila, Kubitsch Rebeka – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor), a szintaxis (Vargyas Anna, Nemesi Attila László), a szemantika (É. Kiss Katalin, Halm Tamás), a pragmatika (Dér Csilla, Dömötör Adrienne, Varga Mónika), a variációkutatás (Gugán Katalin) – természetesen minden esetben diakrón relevanciával.

Vegyes és tartalmas kötetet tanulmányozhat tehát az olvasó, melynek fejezetei a nyelvi változás vizsgálatának szép példái. Hogy e kiváló kutatási eredmények az érdeklődők minél szélesebb köréhez eljuthassanak, a kötet – korábbi kiadványainkhoz hasonlóan és azokkal együtt – elérhető a PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszékének honlapján a tanszéki kiadványok között, és reményeink szerint hamarosan az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásában is. Hálásak vagyunk 19 szerzőtársunknak és mind a 32 lektorunknak lelkiismeretes munkájukért, precizitásukért és türelmükért.

Cser András és Nemesi Attila László

Az érzékelésigék rendszerének vizsgálata az udmurt, manysi és nganaszan nyelvekben és annak történeti vonatkozásai

Kubitsch Rebeka – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor

1. Bevezetés*

Tanulmányunk több célt tűz ki maga elé, melyek mindegyike kapcsolatban áll az érzékelésigék vizsgálatával. Elsődleges célunk, hogy az érzékelésigék tipológiai modellje nyomán három uráli nyelv – az udmurt, a manysi és a nganaszan – érzékelésigéinek rendszerét, azok sajátosságait bemutassuk. Másodlagos célunk, hogy funkcionális szempontból megvizsgáljuk, hogy az érzékelésigék rendszere és az evidencialitás között kimutathatók-e rendszerszintű párhuzamok. Emellett történeti szempontok alapján, a tipológiai modellt figyelembe véve rendszerezük az érzékelésigék alapnyelvi előzményeit, s következtetéseinket alkalmazzuk az evidencialitás rendszerére is.

1.1. Az érzékelésigék tipológiája

Az érzékelésigék tipológiai modelljét Viberg alkotta meg, amelyet több esetben módosított (Viberg 1984, 2001, 2008), többek között figyelembe véve a modellnek ellentmondó leírásokat is (vö. Evans–Wilkins 2000). Az érzékelésigék alapvető funkciója, hogy valamilyen érzékelést (LÁTÁS, HALLÁS, SZAGLÁS, ÍZLELÉS, TAPINTÁS) fejezzenek ki. A modell lexikológiai szempontból rendszerezi az érzékeléstípusokat. Viberg modelljének alapját az érzékelés kanonikus igéi adják: egy teljesen differenciált rendszer 15 igéből áll, melyek konkrét érzéktípusra utalnak,

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 333–362.

* E tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg (NKFIH, Evidencialitás az uráli nyelvekben, K139298, 2021–2024). Köszönettel tartozunk lektorainknak részletes és alapos véleményükért.

és lefedik mind az öt érzékterületet. Az egyes érzékterületek két csoportra oszthatók, amelyek közül az egyiknek két alcsoportja van. A két fő csoport:

a) tevékenységet jelölő érzékelésige

1. alcsoport: passzív, vagyis a beszélő által nem kontrollált cselekvés, pl. *lát*
2. alcsoport: aktív, vagyis a beszélő által kontrollált, tudatos cselekvés, pl. *néz*

b) jelenség- vagy forrásalapú érzékelés, pl. *látszik*

Ez alapján az angol nyelv rendszere a következőképpen néz ki (Viberg 2001):¹

		LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS
tapasz- talás- alapú	passzív (nem kont- rollált)	<i>see</i>	<i>hear</i>	<i>smell</i>	<i>taste</i>	<i>feel</i>
	aktív (kontrol- lált)	<i>look at</i>	<i>listen to</i>	<i>smell</i>	<i>taste</i>	<i>feel</i>
jelenségalapú		<i>look</i>	<i>sound</i>	<i>smell</i>	<i>taste</i>	<i>feel</i>

1. táblázat. Az angol nyelv érzékelésigéinek rendszere

Jól látható, hogy az angolban az öt érzet lexikális szinten elkülönül. Aktivitás szempontjából viszont csak a LÁTÁS és a HALLÁS területei differenciáltak. A magyar nyelv rendszere ettől eltérő (Kicsi 2001: 187):²

		LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS
tapasz- talás- alapú	passzív (nem kont- rollált)	<i>lát</i>	<i>hall</i>	<i>érez</i>	<i>érez</i>	<i>érez</i>
	aktív (kontrol- lált)	<i>néz</i>	<i>hallgat</i>	<i>szagol</i>	<i>ízlel</i>	<i>tapint</i>
jelenségalapú		<i>látszik</i>	<i>hallatszik</i>	<i>éreződik</i>	<i>éreződik</i>	<i>éreződik</i>

2. táblázat. A magyar nyelv érzékelésigéinek rendszere

¹ Viberg modelljében elkülönülnek egyrészt az egyes érzékterületek, másrészt az igék aszerint, hogy cselekvést vagy állapotot fejeznek (Vibergnél: *experienter-based*, *phenomenon-based*), az előbbi típus pedig a cselekvés akaratlágossága szerint lehet agentív vagy nem agentív (Vibergnél: *activity*, *experience*).

² Kicsi írásában statív (*lát*), aktív (*néz*) és passzív (*látszik*) típusokat különít el. Jelen írásunkban a kategóriák egységes megnevezése érdekében nem követjük Kicsi eljárását.

A magyar rendszer elsősorban nem az egyes érzetek (vö. a SZAGLÁS, ÍZLELÉS és TAPINTÁS területének passzív és jelenségalapú igéi egybeesnek), hanem az aktivitás alapján differenciál, tehát az érzékterületek lexikálisan elkülönülnek aszerint, hogy az érzékelés aktív, passzív vagy jelenségalapú-e.

A HALLÁS igéi szinkrón szempontból egyazon tő képzett alakjai. Kiindulási alapnak a jelöletlen passzív *hall* ige tekinthető, ugyanakkor történetileg az UEW elkülöníti a passzív **kule* FU ?U 'hall; ?fül' és aktív *kunta-l3* Ug ?FU 'hall, hallgatózik' igéket, melyek a magyarban egybeestek: **kule-* > *hall* és **kunta-l3* > *hadl* > *hal* > *hall*.

Modellje alapján Viberg az érzékelésigék hierarchiáját is felvázolja (Viberg 1984), mely modellt történetileg is relevánsak tart:

LÁTÁS > HALLÁS > TAPINTÁS > ÍZLELÉS, SZAGLÁS

A fenti hierarchia azt jelenti, hogy a LÁTÁS a leggyakoribb, legáltalánosabb, elsődleges érzékeléstípus, másodlagos a HALLÁS, és így tovább. Lexikai szinten a LÁTÁS és HALLÁS jellemzően külön tartományokként lexikalizálódnak, ez a TAPINTÁS és ÍZLELÉS, SZAGLÁS esetében viszont kevésbé jellemző. Az érzékterületek hierarchiája abban is megfigyelhető, hogy míg a LÁTÁS és HALLÁS területén magától értetődő, hogy mely igék tekinthetők kanonikusnak, addig a további területeken már nem feltétlenül van így (vö. magyar *ízlel* – *kóstol*; *tapint* – *érint*). Mindemellett az érzékelésigék gyakran poliszémek, tartományon belül és kívül is.

(i) Tartományon belüli poliszémia:

TAPINTÁS → ÍZLELÉS, SZAGLÁS

(pl. magyar *érint* – *érez*, *ízt érez*, *szagot érez*)

(ii) Tartományon kívüli poliszémia:

LÁTÁS → TUDÁS, GONDOLKODÁS (pl. angol *I see* 'értem')

HALLÁS → ÓVATOSSÁG, ENGEDELMESSÉG (pl. erza *ma'áms* 'hall' > 'megérez' > 'megsejt, gyanít valamit', Mészáros 2008: 287, 301, 582, 612 alapján)

TAPINTÁS → ÉRZELMEK (pl. magyar *mélyen érintette*)

ÍZLELÉS → KEDVELT / NEM KEDVELT DOLGOK (pl. magyar *ízlés*, *ízléstelen*; *keserű szájíz*, *édes élet*)

SZAGLÁS → KELLEMETLEN ÉRZÉSEK, GYANAKVÁS (pl. magyar *büdös a munka*, *szaglászik valaki után*)

Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a LÁTÁSnak van elsődleges szerepe, amit az is igazol, hogy több lexéma fejez ki látással kapcsolatos jelentéseket, ugyanis általában minél magasabban helyezkedik el a hierarchiában egy érzékterület, annál több ige kapcsolódik hozzá (vö. Bybee–Hopper 2001), továbbá nagyobb mértékű poliszémia tapasztalható esetükben. Ugyanakkor vannak, akik megkérdőjelezik a LÁTÁS elsődlegességét a hierarchiában (Aikhenvald–Storch 2013), így például az ausztráliai nyelvekben a HALLÁS jut kitüntetett szerephez (Evans–Wilkins 2000). San Roque et al. (2015) vizsgálatai alapján a LÁTÁS elsődlegesnek tekinthető, de a többi érzékelés hierarchiája már változatosabb képet mutat. Jellemzően a LÁTÁS után a HALLÁS területe prominens, de a nemvizuális érzékelés egyes területeinek kitüntetettsége (vagy éppen a kitüntetettség hiánya) kulturális sajátosságokat is tükrözhet.³

1.2. Érzékelésigék és evidencialitás

Az evidencialitás az információ forrásának (és típusának) jelölését jelenti. Többféle modell és tipológia létezik, melyek az eltérő elméleti megközelítési módoktól eltekintve abban megegyeznek, hogy alapvetően direkt (vizuális és nemvizuális érzékelés) és indirekt (következtetés, hallomás) forrástípust különböztethetünk meg (Aikhenvald 2004; Plungian 2010). A hagyományos, „szűk” definíció szerint az evidencialitás kategóriája azt takarja, hogy az információforrás kifejezése morfoszintaktikai elemek révén megy végbe, grammatikalizálódott jelölőkkel, melyeknek elsődleges szerepük az információforrás jelölése (Brugman–Macaulay 2015). Szemantikailag viszont lényegesen tágabban értelmezhető jelenség, mely szerint az evidencialitás körébe beletartoznak egyéb nyelvi eszközök is, úgymint lexikális kifejezőeszközök vagy egyes elemek/szerkezetek kontextuális olvasata. Ennek értelmében minden olyan művelet az evidencialitás kategóriájához sorolandó, mely során a megnyilatkozó nyelvileg jelöltté teszi az információ forrását (Kugler 2017: 474).

Noha már többen felfigyeltek az evidencialitás és érzékelés kapcsolatára (pl. Whitt 2010; Aikhenvald 2004; Boye 2010; San Roque 2019; Usoniene 1999), kielégítő módon nem tárgyalták azt. Alapvetés, hogy minden információforrást valamilyen érzékelés révén észlelünk, és az érzékelésigék azt mutatják meg, hogy az információszerzés mely érzékterület segítségével történik. Így különféle kér-

³ San Roque et al. (2015: 51) vizsgálatai alapján például a szemai nyelvben (ausztróázsiai nyelv, aszli ág, Nyugat-Malajzia) a SZAGLÁS tartománya prominensebbnek tekinthető, mint a HALLÁS tartománya. Ez összhangban áll az aszli nyelvekről, illetve az ezeket a nyelveket beszélő népek kultúrájáról alkotott korábbi ismeretekkel, miszerint a különféle illatok és szagok érzékelése kiemelten fontos ezekben a kultúrákban.

dések fogalmazhatók meg (vö. Whitt 2010), mint például: Jellemzően milyen evidenciátípusok fejeződnek ki érzékelésigékkel? Az egyes érzékelésigék milyen evidenciális olvasatot preferálnak?

Az érzékelésigék, illetve azok származékai, grammatikalizálódott formái több nyelvben is használatosak evidenciális értelemben, például:

magyar *láthatóan, látszólag* ← *lát*ni (vö. Kugler 2015)

finn *kuulemma* 'állítólag' ← *kuulla* 'hallani' (vö. Kaiser 2022)

északi számi *gul*⁴ ← *gulla* 'hallani' (Nielsen 1979: 201)

erza mordvin *mařavi* 'úgy tűnik' ← *mařams* 'hallani, szagolni, érezni'

(Mészáros 2008: 911, 916)

A fenti példák alapján látható, hogy érzékelésigék gyakran használatosak következtetési folyamatok, illetve az értesülés kifejezésére egyaránt. Az érzékelésigék viszonylag gyakori evidenciális, valamint episztemikus-inferenciális⁵ értelmű használata A TUDÁS LÁTÁS alapmetaforára vezethető vissza. Matlock (1989: 222) kiterjedtebben értelmezi az érzékelésigék evidenciális használatát és az ennek alapját adó metaforát, így szerinte pontosabb A TUDÁS ÉRZÉKELÉS (KNOWLEDGE IS PERCEPTION) metaforát alapul venni. Ez a metafora abban az értelemben valóban helytállóbb, hogy vannak nyelvek, amelyekben nem a LÁTÁS tekinthető a ki-tüntetett információszerzési érzékterületnek (vö. Evans–Wilkins 2000).

Továbbá meg kell jegyezni, hogy a szinkrón szempontból grammatikai morfémaáknak tekinthető evidenciajelölők is több nyelvben érzékelésigékből grammatikalizálódtak. Aikhenvald (2004: 273–4) alapján a marikopa nyelvben (juma nyelvcsalád, Arizona) a vizuális evidencia markere a 'lát' igére vezethető vissza, míg a tarianában (arawak nyelvcsalád, Brazília) a nemvizuális érzékelés révén szerzett információt kifejező jelölő egy 'hall, érez' jelentésű igéből eredeztethető. Számos nyelv példája illusztrálja tehát, hogy az érzékelés és az információforrás nyelvi kifejezése egymással szorosan összefüggő területek.

Az érzékelésigék és az evidencialitás kapcsolatán túl vizsgálható az is, hogy milyen a viszony maga az érzékelés, pontosabban a nemvizuális érzékelés és az evidencialitás között. Másként szólva: a nemvizuális érzékelés révén szerzett

⁴ Idézést jelölő partikula, néha egy kijelentés vagy kérdés megismétlésére használják (Nielsen 1979: 201).

⁵ Több szerző az inferencialitást (következtetést) nem kizárólag az evidencialitás kategóriájához sorolja, hanem az episztemikus modalitás tartományához is (van der Auwera–Plungian 1998; Faller 2002; Kugler 2015), mivel a következtetésben mindig benne van a beszélő saját feltételezése az adott szituációról, illetve ugyanez igaz fordítva is: a beszélő feltételezése az esemény valószínűségéről szintén nem függetleníthető a következtetési folyamatoktól. Így az inferencia kapcsán az evidencialitás és az episztemikus modalitás tartománya között átfedés figyelhető meg.

információ jelölt-e az adott nyelvben, és ha igen, milyen módon (1. 2.2. és 3.2.). Az egyes nyelvekben a nemvizuális érzékelés a közvetett vagy közvetlen evidencia jelölőjével is kifejeződhet, ami rávilágít arra, hogy az adott nyelvben a nemvizuális érzékelés útján szerzett információ miként értékelődik. Előbbire példa a jukagir, amelyben az egyéb érzékelés útján szerzett információ ugyanolyan módon jelölt, mint a vizuális úton szerzett, ugyanakkor a törökben az indirekt evidencia jelölője kifejezheti a nemvizuális érzékelés révén szerzett információt is (Aikhenvald 2004: 26–30, 66).

1.3. Az alapnyelvi előzmények

Az UEW 25 érzékelésigét rekonstruál az alapnyelvi korszakokra: az uráli (U), finnugor (FU), finn-permi (FP) és finn-volgai (FV) időszakokra.⁶ (Az UEW-en alapuló Uralonet felületén fogalomköri csoportosításban lehet rákeresni az érzékelés fogalmára, melyhez 37 szó tartozik, ezek közül tehát 25 tekinthető érzékelésigének). A legtöbb ige a LÁTÁS területéhez kapcsolható (14 ige), a HALLÁSHoz 3, a TAPINTÁSHoz 5, a LÁTÁS + TAPINTÁST két ige képviseli, a SZAGLÁST és ÍZLELÉST pedig egy ige. Rekonstruktumok esetében érthető módon annak megállapítására nincs mód, hogy ezek az érzékelés alapigéinek tarthatók-e vagy nem. Több ige esetében az érzékelés mellett speciálisabb jelentések is megjelennek, pl. *kaće-FP 'lát, pillant, észrevesz'; *koke- U 'lát, megfigyel, talál'; *kaj3- FU 'megérint, eltalál'. A poliszémiák lehetnek tartományon belüliek (pl. wǝlǝ- FU 'néz, megérint, tapint', šajk3 U 'íz, szag, ízlik; szagot áraszt, illatozik'), valamint mutathatnak tartományon kívüli poliszémiát is (pl. kaj3- FU 'megérint, eltalál').

A LÁTÁS érzékterületének elsődlegességét tehát a rekonstruktumok is alátámasztják azzal, hogy a legtöbb ige idetartozik. További, a vibergi tipológiát megerősítő vonást az adatok nem mutatnak, de ez nemcsak annak tudható be, hogy a rekonstruktumok eleve korlátozottabb lehetőséget nyújtanak a kutatás számára, mint az élő nyelvek vizsgálata. Az is nehezíti a vizsgálatot, hogy az etimológiai szócikkek pontatlan képet mutatnak a leánynyelvi szavak jelentését és a rekonstruált alapjelentést tekintve. Ennek pedig sok esetben az az oka, hogy az egyes nyelvek szótári adatai sem pontosak, az adott szavaknál fontos jelentések nem jelennek meg a szótárakban. Ezt jól illusztrálja a *kule- FU ?U 'hall; ?fül' ige példája. Az etimológia igei jelentést mutat a finnugor nyelvekben ('hall'), és felmerül a lehetséges összefüggés a szamojéd nyelvekben megfigyelhető főnévi 'fül' jelentéssel. A szótárban szereplő finnugor nyelvekbeli adatok a számi kivétellel csak

⁶ Az UEW a fenti kronológia és közbülső alapnyelvek szerint osztályozza a rekonstruált szókincset. Ugyanakkor mind a kronológia, mind a családfastruktúra körül még napjainkban is élénk diskurzus folyik (vö. Saarikivi 2022).

a HALLÁS területére utalnak ('hören, vernehmen'), csupán a számi esetében jelenik meg az általánosabb 'érez' jelentés. Mindezek alapján a rekonstruált igei jelentés is csak a HALLÁS érzékterületére utal. Jelen tanulmányunkban az udmurt és manysi adatok viszont bemutatják (l. alább: 2., 3.), hogy ezekben a nyelvekben az ige a HALLÁS területén túl más érzékterületeken is használatos, az udmurtban a SZAGLÁSra is vonatkozhat (l. 3. táblázat), a manysiban pedig gyakorlatilag a LÁTÁS kivételével minden egyéb, tehát a hierarchiában lejjebb szereplő területeken használatos, azaz utalhat a HALLÁS mellett SZAGLÁSra, ÍZLELÉSre és TAPINTÁSra is, főképpen passzív és jelenségalapú használatban, de a TAPINTÁS esetén aktívban is (l. 4. táblázat). Mindez felveti, hogy az egyes nyelvek behatóbb vizsgálata feltárja az érzékelésigék jelentéseit, s ez pedig módosítást kíván az alapjelentés rekonstruálásában. Egy-egy lexikai mező tipológiai vizsgálata így módon ráirányíthatja a figyelmet olyan jelentéstani összefüggésekre az adott szóképzési területen, melynek végeredményben történeti tanulsága is lehet. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az érzékelésigék etimológiájának ilyen szempontú, tehát a tipológiai megállapításokat is figyelembe vevő „átvizsgálása” módosíthatja és/vagy pontosíthatja az alapnyelvre vonatkozó lexikai adatokat. Jelen példánk esetében okkal feltételezhető, hogy a **kule*- rekonstruktum alapjelentése a 'hall' mellett 'érez, érzékel' is lehetett, s ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a LÁTÁS-on kívül minden érzékterületre vonatkoztatva hordozta az 'érez, érzékel' jelentést, s mivel a négy érzékterület, a HALLÁS, SZAGLÁS, ÍZLÉS és TAPINTÁS közül a HALLÁS a legdominánsabb, a 'hall' komponens vált meghatározóvá az ige használatában.

2. Udmurt⁷

2.1. Az udmurt érzékelésigék rendszere

Az udmurt érzékelésigék rendszere a magyarhoz – és mint látni fogjuk, a manysihoz (l. 3.1.) – hasonló képet mutat abban a tekintetben, hogy a SZAGLÁS, ÍZLELÉS és TAPINTÁS lexemái egybeesnek a rendszerben a passzív és jelenségalapú csoportokban. Az aktív érzékelést ezen érzékterületek esetén is önálló lexemák kódolják. A szótárak alapján (Munkácsi 1896; Kozmács 2002) és az anyanyelvi adatközlő segítségével összeállított rendszer a 3. táblázatban látható.

⁷ Az udmurt (finnugor, permi) nyelvet az Orosz Föderáció európai oldalán, a Volga-Káma vidékén beszélik. A legújabb, 2020-as népszámlálási adatok alapján a népesség száma 386 ezer fő, a beszélők száma pedig megközelítőleg 268 ezer fő (Rosstat 2020).

	LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS
passzív	<i>adžyny</i>	<i>kylyny</i>	<i>kylyny,</i> <i>šödyny</i>	<i>šödyny</i>	<i>šödyny</i>
aktív	<i>učkyny</i>	<i>kylzyny</i>	<i>zynjany</i>	<i>verjany (D),</i> <i>šömtyny (É)</i>	<i>jötyny,</i> <i>kutylyny</i>
jelenség- alapú	<i>adžiškyny</i>	<i>kyliškyny</i>	<i>kyliškyny,</i> <i>šödiškyny</i>	<i>šödiškyny</i>	<i>šödiškyny</i>

3. táblázat. Az udmurt nyelv érzékelésigéinek rendszere

Az ÍZLELÉS és TAPINTÁS aktív igéi esetén két variáns is található. Az ÍZLELÉS érzékterületén az igék között a különbség nyelvjárási.⁸ Meg kell viszont jegyezni, hogy az online udmurt korpusz (Arkhangelskiy 2019) főkorpuszában⁹ a *verjany* 'ízlel, kóstol' igére 636 találat szerepel, míg a *šömtyny* 'ízlel, kóstol' ige egyszer sem fordul elő, csak aspektuális szempontból iteratív párja, a *šömjany* ige jelenik meg 176 alkalommal.¹⁰ A TAPINTÁS érzékterületét vizsgálva a *jötyny* 'megérint, megtapint' és *kutylyny* 'fog' igék esetén nem állapítható meg, hogy melyik tekinthető alapértelmezettnek a rendszerben.¹¹

Habár az udmurt rendszer alapvetően a magyarhoz hasonló, sajátosságának tekinthető, hogy a HALLÁS érzékterületének passzív és jelenségalapú igéi kiterjedhetnek a SZAGLÁS érzékterületére is. Az (1) példában a füstszag érzékelését a *kylyny* 'hallani' ige jelöli, míg a (2) példában a *šödyny* 'érezni'.

⁸ Az udmurt irodalmi nyelv kialakításakor az északi és déli nyelvjárási területek lexémáit egyaránt felhasználták, mindkét elem a rendszer részének tekinthető.

⁹ Az „Udmurt corpora” (Arkhangelskiy 2019) egy fő- és két alkorpuszból áll. A főkorpusz, amely javarészt sajtó- és blogszövegekből, illetve az Új Testamentum udmurt fordításából épül fel, 9,57 millió tokent tartalmaz. Az egyik alkorpusz a közösségi médiából származó bejegyzésekből áll, és 2,66 millió udmurt nyelvű tokent tartalmaz. A másik alkorpusz 11 ezer szövegszavas, hanganyagot is magába foglal, és elsősorban a dialektális nyelvváltozatot reprezentálja. A pontban szereplő példák a korpuszból, illetve anyanyelvi konzulenzstól származnak.

¹⁰ Bybee és Hopper (2001: 20) alapján a gyakoriság kulturális kitüntetettséget is jelöl („*linguistic routinization is ultimately inseparable from cultural practices in general*”). Ha a gyakorisági szempontot vesszük alapul, akkor a *verjany* ige jóval elterjedtebb az udmurtban, ennél fogva kanonikus igének inkább ez tekinthető. Ennek alapján viszont a magyar rendszer is módosítható lenne, hiszen az MNSZ2 korpuszban az *ízlel* szótőre 1074, a *kóstol* töre viszont 5591 találat szerepel. Hasonló figyelhető meg a *tapint* igénél (1621 találat), míg az *érint* ige találatainak száma 297 520.

¹¹ Szótári adatok alapján a *jötyny* 'megérint, megtapint' ige tekinthető alapértelmezettnek, de az adatközlő több esetben a *kutylyny* 'fog' igét használta.

- (1) Čyn-leš zyn-ze *kyly-sa, soos dyr-az*
 füst-ABL szag-ACC.POSS.3SG **hall-CVB** ők idő-ILL.POSS.3SG
öt'-i-zy tyľpu kys-iš-jos-ty.
 hív-PST-3PL tűzvész olt-PTCP.PRS-PL-ACC
 'A füstszagot érezve (tkp. hallva) idejében kihívták a tűzoltókat.'
- (2) Pöjšuraš čyn zyn **šöde.**
 vadász füst szag **érez.PRS.3SG**
 'A vadász füstszagot érez.'

Emellett meg kell még jegyezni, hogy az udmurt nyelvben megfigyelhetők a *valany* 'érteni, érezni' igével alkotott konstrukciók is. Az ige az UEW alapján 'néz, megérint' jelentésre vezethető vissza (vö. *wǝlǝ- FU 'néz v. megérint, tapint'; 1.3.), a mai udmurtban elsődlegesen 'ért' jelentésben használatos. Vagyis megfigyelhető egyrészt egy korábbi érzékelésige kiterjedése a kognitív funkciókra, de emellett, korlátozottan, megtalálható az érzékelés kifejezése is.¹² Az érzékeléshez kapcsolható konstrukciók a 'szag' és 'íz' jelentésű szavakkal és a fenti igével jönnek létre. Az adatközlő intuíciója alapján általánosságban vonatkoznak az ízlelés és szaglás képességére.

- (3) Mar šöm **vala-škod=a?**
 mi íz **ért-PRS.2SG=Q**
 'Érzél (tkp. értesz) ízeket?' (pl. betegség esetén)

2.2. Udmurt érzékelés és evidencialitás

A jelen tanulmányban vizsgált nyelvek közül az udmurt nyelv evidenciális rendszere a legkevésbé differenciált. Morfológiai módon az információforrás típusa csak múlt időben fejezhető ki, és az evidencialitás jelölése fuzionált a morfológiai múlt idő jelölésével. A rendszerben egy evidenciális szempontból neutrális általános múlt idő, illetve a közvetett evidenciát (elsősorban hallomás és következtetés) kifejező múlt idő található (Skribnik–Kehayov 2018; Kubitsch 2023).

Az udmurtban az érzékelés és evidencialitás kapcsán két vizsgálati szempont merülhet fel. Az első szempont az érzékelésigékhez kapcsolódik, miszerint felfedezhető-e párhuzam vagy megszorítás az érzékelésigék használata és az

¹² Meg kell jegyezni, hogy tipológiai szempontból jellemző a LÁTÁS kifejezőeszközeinek metaforikus kiterjedése a kognitív folyamatok leírására, a TAPINTÁS igéire viszont ez kevésbé jellemző (Sweetsers 1990: 37, 44). Ennek némileg ellentmond a fenti udmurt ige, valamint a magyar *ért* ige etimológiája is.

evidencialitás kifejezése között. A második szempont már túlmutat az érzékelés-igék szóképzleti területén, és eszerint vizsgálható, hogy maga a nemvizuális érzékelés révén szerzett információ közvetett forrásként értékelődik-e a nyelvben.

Korpuszból vett példák és az adatközlővel történő közös munka alapján az udmurtban az érzékelésigék és a morfológiai evidencialitás használata között nem mutatható ki sajátos kapcsolat, vagyis az érzékelésigék csoportja az információforrás kifejezésének szempontjából ugyanúgy viselkedik, mint a többi ige. Az érzékelésigék evidenciális jelöltségét az határozza meg, hogy az esemény a megnyilatkozó deiktikus tartományába tartozik-e, vagy sem – amennyiben a megnyilatkozó közvetlen (jelen esetben érzékszervi) tapasztalattal rendelkezik, az indirekt evidenciajelölő használata nem megfelelő.¹³ A (4) példában az adatközlő hangsúlyozta, hogy az indirekt evidenciálisalak csak akkor használható, ha például valaki mástól értesült a baglyok hangjáról. Amennyiben a megnyilatkozó maga volt az érzékelő, úgy az általános múlt idő használatos.

- (4) *Tolon nulešk-yn kučyran-jos-len kuara-zy kylišk-i-z.*
 tegnap erdő-INE bagoly-PL-GEN hang-POSS.3PL **hallatszik-PST-3SG**
 'Tegnap az erdőben baglyok hangja hallatszott.' (én magam hallottam)

Szintén az általános múlt idő használata figyelhető meg az (5) példában. Az adatközlőnek adott beszédhelyzet alapján valaki a zsúfolt buszon hozzáért a hátához, de azt nem látta, hogy ki volt az. Az adatközlő ebben az esetben is hangsúlyozta, hogy mivel maga érzékelte az eseményt, az indirekt evidenciális használata nem megfelelő.

- (5) *Avtobus-yn kin ke no tybyr-me jöt-i-z.*
 autóbusz-INE ki ha PTC hát-ACC.POSS.1SG **érint-PST-3SG**
 'A buszon valaki megérintette a hátamat.' (én magam éreztem)

A fentiek alapján az is megállapítható, hogy a megnyilatkozó által nemvizuális érzékelés révén szerzett információ nem tekinthető indirekt forrásnak. Amennyiben az érzékelésige a közvetett információforrást kifejező múlt időben áll, a megnyilatkozó valamilyen közvetett módon szerzett tudomást az információról, az ér-

¹³ Ez alól ritkán, de találhatunk kivételt, ugyanakkor ezek az előfordulások az evidenciajelölő speciális (nem az információforrást kifejező) használatához kapcsolódnak, és nem az érzékelésigék „sajátjai”: ez az indirekt evidenciajelölő miratív használata, vagyis amikor az információ meglepő, váratlan, vagy a megnyilatkozóban valamilyen oknál fogva csak később tudatosul az, hogy érzékelt valamilyen jelenséget.

zékelésről. Ez látható a (6) példában. A kontextus alapján egy kisfiú, Ilja megdobott egy autót egy kavicsal, ami az autó lökhárítóját érte. Az eseményeket Ilja édesanyja narrálja, aki erről közvetlen tapasztalattal nem rendelkezik, mivel nem volt jelen az események történetkor.

- (6) *Bamper-az jöte-m, čabtiške-m kad' öžytak.*
 lökhárító-POSS.3SG **érint-EV.PST[3SG]** karcól-EV.PST[3SG] mint kicsit
 'A lökhárítót érte, mintha kicsit megkarcolta volna.' (mástól tudom)

Túllépve a vizsgált szókészleti csoporton, és tágabban szemlélve, a nemvizuális érzékelés csak akkor értékelődik indirekt evidenciaként, ha valamilyen következtetés alapjául szolgál. Vagyis az udmurtban a nemvizuális érzékelés az inferencialitással mutathat összefüggéseket.¹⁴ A (7) példában a megnevezett cselekvésnek (sütött) a megnyilatkozó nem volt tanúja, csupán az illat alapján következtet a cselekvés lefolyására.

- (7) *Mama-je tabań pyže-m.*
 anya-POSS.1SG tabany¹⁵ **süt-EV.PST[3SG]**
 'Az édesanyám tabanyt sütött.' (csak az illatát érzem)

Emellett az udmurtban megfigyelhető egy episztemikus-inferenciális partikula is, amely a jelenségalapú *šödiškyn* 'éreződik' ige egyes szám harmadik személyű, jelen idejű alakja: *šödske* 'úgy tűnik'.¹⁶ A partikula minden igeidőben megjelenhet, funkcióját tekintve jellemzően valamilyen megfigyelésen alapuló következtetést fejez ki. A (8) példában egy olvasói levélre adott válasz bevezető mondata olvasható. Az olvasó a levélben párkapcsolatával kapcsolatban ír. A *šödske* elem ebben az esetben a levél alapján levont következtetést vezeti be.

- (8) *Šödske, tugań-dy til'ed-yz pići no ug dunja.*
úgy tűnik, kedves-POSS.2PL ti.DAT-ACC kis PTC NEG.PRS.3 értékel.CNG
 'Úgy tűnik (tkp. éreződik), hogy a kedvese kicsit sem értékeli magát.'

A (9) példában a *šödske* elem az indirekt evidenciálisalakokkal együttesen szerepel, vagyis a morfológiai evidencialitás kompatibilis az episztemikus-inferenciális

¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy Kubitsch (2023) vizsgálatai alapján az inferenciális evidencia státusza sem egyértelmű a nyelvhasználók körében (direkt/indirekt).

¹⁵ Udmurt sós, palacsintához hasonló étel.

¹⁶ A *šödske* 'úgy tűnik' alak redukált, az irodalmi nyelv alapján az egyes szám harmadik személyű, jelen idejű alak *šödiške* lenne.

elemmel. Ebben az esetben a megnyilatkozó által levont következtetést (elfelejtették a születésnapját) az evidenciális múlt idő is jelöli, míg a *šödske* elem alkalmas arra, hogy hangsúlyozza, hogy a tényállás csupán a megnyilatkozó következtetése, és nem például másoktól szerzett értesülés (tekintve, hogy az indirekt evidenciális nem differenciál az egyes információforrás-típusok között). Így az elem a szubjektívizációt is erősíti.

- (9) *Vordskem nunal-e šarys vaŋze vuneti-l'am, šödske.*
születés nap-POSS.1SG PP mindenki elfelejt-EV.PST.3PL **úgy_tűnik**
'Úgy tűnik (tkp. érződik), mindenki elfelejtette a születésnapomat.'

Megemlítendő még a jelenség alapú *adžiškynny* 'látszik' ige szintén egyes szám harmadik személyű, jelen idejű alakja, az *adske* '(úgy) látszik', melyet Kibargyina (2011: 363) a *šödske* elemmel egyetemben szintén az olyan lexémák közé sorol, melyek a beszélő bizonytalanságát, vélekedését fejezik ki. Korpuszadatok alapján ugyanakkor az figyelhető meg, hogy az *adske* elem episztemikus-inferenciális használata marginálisabb, mint a *šödske* 'úgy tűnik' partikuláé, és szorosan kapcsolódik a vizuális érzékeléshez. De természetesen található példa az evidenciális értelmű használatra. A (10) példában a megnyilatkozó a népszámlálási statisztikák alapján állapítja meg, hogy a Kaukázusban magas a hatvan év alatti lakosság aránya (szemben a Volga-Káma régióval).

- (10) *Adske, jegit-jos-sy tros Ujpal Kavkaz-yš kalyk-jos-len.*
látszik fiatal-IPL-POSS.3PL sok észak Kaukázus-ELA nép-PL-GEN
'Látszik, hogy az észak-kaukázusi népeknél van sok fiatal.'

A nemvizuális érzékelés és az indirekt evidencialitás kapcsolatát tekintve megállapítható, hogy az udmurtban a nemvizuális érzékelés kifejezése és az indirekt evidenciájelölő használata nem korrelál egymással. Az adatok alapján az indirekt evidenciális használata a deiktikus komponenssel függ össze – amennyiben a megnyilatkozó maga hallotta, maga érzékelte az eseményeket, úgy a nemvizuális érzékelés nem értékelődik közvetett információforrásként. Így az érzékelésigék szókészleti csoportja nem mutat speciális használatot az indirekt evidencia jelölőjével összefüggésben.

Ugyanakkor, ahogyan számos más nyelvben is (vö. 1.2.), megfigyelhető az érzékelésigék grammatikalizációja az episztemikus-inferenciális tartalom kifejezésére.

3. Manysi¹⁷

3.1. A manysi érzékelésigék rendszere

A manysiban az érzékelésigék rendszere is azt a tipológiailag nem ritka jellemzőt mutatja, hogy a HALLÁS igéi átterjednek a hierarchiában lejjebb álló érzékterületekre. Ez tendenciaként mindenképpen megfigyelhető, viszont a kanonikus érzékelésigék egyértelmű megállapításának nehézségei miatt teljesen pontos képet nehéz adni erről a rendszerről. A manysi esetében is érvényes, hogy egy-egy érzékterülethez több ige is kapcsolódik, melyek pontos használatát a források mibenléte nem mindig teszi megállapíthatóvá, manysi adatközlőkkel való konzultációra jelen tanulmányunk elkészítéséhez pedig nem volt módunk. A forrásként használt különféle korpuszok (szótárak, népköltési szövegek, irodalmi szövegek) nem teljesen egyező rendszert mutatnak (vö. Horváth 2011). Az alábbi táblázatban egyes pontokban tehát több ige is szerepel, mivel az alapige meghatározása esetükben problémás.

	LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS
passzív	<i>wāy</i>	<i>xōli</i>	<i>xōli</i>	<i>xōli</i>	<i>xōli</i>
aktív	<i>sunsi</i>	<i>xōntli,</i> <i>xōli</i>	<i>ataji, at</i> <i>wiy</i>	<i>ōrmi</i>	<i>xōntli,</i> <i>māli</i>
jelenség-alapú	<i>nāŋki</i>	<i>sujti</i>	<i>pasi, sujti</i>	<i>sujti</i>	<i>sujti</i>

4. táblázat. A manysi nyelv érzékelésigéinek rendszere

A manysiban a LÁTÁS területe a legdifferenciáltabb, három különböző ige képviseli. A 'lát' jelentésű *wāy* 'tud, ismer' jelentéssel is bír, azaz a manysi is példázza a LÁTÁS igéinek kognitív értelmű használatát. A HALLÁS területén is három igét találunk, itt a korpuszbeli példák egy részében a passzív és az aktív típus nem különül el. A *xōli* és *xōntli* igék az UEW szerint etimológiailag nem kapcsolódnak össze (vö. **kule-* FU ?U 'hall; ?fűl' és *kunta-l3* Ug ?FU 'hall, hallgatózik'; az alapnyelvi igék történetileg a magyarban egybeestek a *hall-* szótóban; vö. 1.1.).

¹⁷ A manysi (finnugor, obi-ugor) nyelvet az Orosz Föderációban az Ob és mellékfolyói mentén beszélik. A legújabb, 2020-as népszámlálási adatok alapján a népesség száma 12 ezer fő, a beszélők száma pedig megközelítőleg 2200 fő. (Rosstat 2020).

A további érzékterületeken a passzív és jelenség alapú típusban a HALLÁS igéinek továbbterjedését tapasztaljuk, az aktív sorban viszont önálló igék reprezentálják az egyes érzékterületeket, csak a TAPINTÁS esetén jelenik meg a HALLÁS *xōntli* igéje a *māli* 'tapint, tapogat' mellett. Az aktív sorban tehát érzékterületenként változó igék állnak, s ez a magyar vagy udmurt rendszerhez hasonló vonás, valamint szembetűnő jellegzetessége a rendszernek a HALLÁS igéinek továbbterjedése. Mindezek alapján a HALLÁShoz kapcsolódó alapigék a 'hall', 'hallgat és 'hallatsz' jelentések mellett mindenképpen 'érez', 'érezkel' és 'éreződik' jelentésekkel is rendelkeznek.

Az alábbi példák a hallás igéinek használatát illusztrálják a HALLÁS (11, 12), SZAGLÁS (13), ÍZLELÉS (14) és TAPINTÁS (15, 16) területén:

(11) *ūrok-t tan sujtal rottiγ ūnl-eyət, ōs jomśakw xūntl-eyət.*
 óra-LOC űk csendben nyugodtan űl-3PL és jól **hallgat-3PL**
 'Az órán hangtalanul, nyugodtan űlnek, és figyelmesen hallgatnak.' (WT 74)

(12) *Āmp-əm matər űt-i, sujt-i.*
 kutya-POSS.1SG valami ugat-3SG **hallatsz-3SG**
 'A kutyám valamire ugat, hallatsz.' (VNGy IV, 240)

(13) *xuriγ mā-ke-m at-e sujt-i sim-em pālt.*
 szép föld-DIM-POSS.1SG illat-POSS.3SG **hallatsz-3SG** szív-POSS.1SG PP
 'Szép földem illata éreződik szívem körül.' (WT 130)

(14) *xul ismit-ət xul at-e sujt-i.*
 hal leves-LOC hal íz-POSS.3SG **hallatsz-3SG**
 'A hallevésben hal íze éreződik.' (Horváth 2011: 55)

(15) *xōntl-itū takwite: nē=mat śaγkw-e auməγ*
hallgat-SG.3SG maga semmi testrés-POSS.3SG fájdalmas
at sujt-i.
 NEG **hallatsz-3SG**
 'Vizsgálgatja önmagát: semminemű testrésze fájdalmasan nem érzik.'
 (VNGy IV 329)

(16) *layl-anəm patat axwtas sujt-i.*
 láb-POSS.PL.1SG alatt kő **hallatsz-3SG**
 'A lábam alatt követ érzek.' (Horváth 2011: 56)

3.2. Manyси érzékelés és evidencialitás

A manysiban az evidencialitást az udmurnál összetettebb, a nganaszannál pedig egyszerűbb rendszer fejezi ki, az evidencialitás szempontjából neutrális igealakokkal szemben megtalálható az információforrásra utaló jelen és múlt idejű aktív paradigma, valamint a múlt idejű passzív paradigma. Formailag az ige participiuma (aktív jelen és múlt evidenciális) és gerundiuma (passzív múlt evidenciális) hordozza ezt a funkciót, ezekhez járulnak a személyre utaló végződések, melyek a tárgyas ragozás esetén a tárgyra utaló morfémát is tartalmazzák. A végződések a jelen idejű evidenciális esetén alakilag a birtokos személyragokkal (Px) azonosak, a múlt idejű aktív és passzív evidenciális esetén pedig az igei személyragokkal (Vx) mutatnak egybeesést. Az evidenciális paradigmákat is tartalmazó nyelvtanok¹⁸ a nemszemtanúsági megnevezést használják a neutrális rendszerrel oppozícióban álló paradigmák elnevezéseként, de ez meglehetősen pontatlan definiálása a paradigmák funkciójának. A múlt idejű aktív és passzív alakok fő funkciója a személyesen nem látott, nem tapasztalt eseményre való referálás (abesszív használat), amely többnyire a rezultatív funkción, azaz a cselekmény eredményének az észlelésén alapul. A jelen paradigma – összefüggésben azzal, hogy a jelen idejű participium rezultatív jelentést nem hordoz – alapvetően episztemikus, miratív funkcióval bír, a példák jelentős részében nem történik utalás az információ forrására, inkább egyfajta szubjektivitás kapcsolódik a használatához (Bíró–Sipócz 2022; Skribnik 2018). A manysiban ún. „kis evidenciális rendszer” van, csak egyféle evidenciális kategória használatos, azaz nincsenek külön igei formák az információszerzés különféle (látott, hallott vagy egyéb úton tapasztalt) típusainak megkülönböztetésére.

Ugyanakkor a nyelvi példák szűkössége miatt nem dönthető el egyértelműen, hogy a nem látott, de első kézből szerzett (például személyesen hallott, tapintott stb.) információ esetén a beszélők melyik paradigmát választják. A felhasznált források csupán olyan példákat tartalmaznak, amelyek hallott, de nem látott eseményt jelenítenek meg – ebből is keveset, olyan példákat viszont nem, melyeknél az információszerzés tapintás, szaglás vagy ízlelés révén történt volna. A (17) példa egy feltehetően csak hallott szituáció leírása: a főhős az ablakon át hallja, hogy a házban bent beszélnek. A mondat állítmánya az evidencialitás szempontjából neutrális *sujti* ’hallatszík’, melyet a ‘beszélget’ ige jelen idejű participiuma előz meg, amely a manysiban cselekvésnévként is funkcionál, s ez utóbbi

¹⁸ Először az oroszországi nyelvtanok/nyelvkönyvek jelenítették meg a kérdéses paradigmákat, melyeket „nemszemtanúsági” módnak neveztek (pl. Rombandeeva 1973; Skribnik–Afanaseva 2007). A nem oroszországi manyси nyelvleírások többnyire csak az igevek állítmányi funkcióját említették, nem kezelték a jelenséget paradigmaként.

alakilag – és történeti előzményét tekintve – megegyezik a jelen evidenciális/miratív alakkal:¹⁹

- (17) *jisnas-nəl xuntl-i jun potərta-ne-nəl* **sujt-i**
ablak-ABL hallgat-3SG bent beszélget-PTCP.PRS-POSS.3PL **hallatszik-3SG**
'Az ablaknál hallgatja: bent beszélgetnek.' (WT 60)

Hasonló szituációt írnak le a következő mondatok is:

- (18) *Sāl-əl sultta-ne-te, xūntl-i, aman xotjut*
rén-INST vágat-EV.PRS-3SG hall-3SG vajon valaki
sawəŋkan toriy tortal ta lūš-ne-te **sujt-i.**
temető szemben erősen PTC sír-PTCP.PRS-POSS.3SG **hallatszik-3SG**
'Rénszarvassal vágat, hallja, valaki a temetővel szemben hangosan sír.'
(Sipőcz 2014)

- (19) *Worsike xōt taj xort-nē-te* **sujt-i.**
W. hol PTC ugat-PTCP.PRS-POSS.3SG **hallatszik-3SG**
'Valahol meg Vorsike (kutyanév) ugatása hallatszik.' (LS, 2022. 14. 14)

Megjegyzendő, hogy a jelen idejű, főképpen a miratív funkciójú használat Skribnik (2012, 2018) magyarázata szerint a *nāŋki* 'látszik' és *sujti* 'hallatszik' igei állítmányokat tartalmazó mondatok inszubordinációjával keletkezett. Az alábbi, folklórszövegbeli példákon illusztrálva tehát az állítmány (*sujti*, *nāŋki*) elhagyása és a participiumok állítmánnyá való átértékelődése eredményezhette a jelen evidenciális paradigma kialakulását (a példák ezen része konstruált). Az idetartozó nyelvi adatok jelentős része miratív értelmű, s ez logikusan össze is kapcsolódik azzal, hogy a 'látszik' jelentésű állítmányi szerkezetek eleve látott esemény kapcsán használatosak, azaz az indirektív evidenciális olvasat nem lehetséges.

- (20) *akwmatērt jolä xontəl-i, nāwrəm*
egyszer csak lefelé hallgat-3SG gyermek
lūs-ne-t **sujt-i.**
sír-PTCP.PRS-POSS.3SG **hallatszik-3SG**
'egyszer csak lefelé hallgatózik, hát hallja, hogy valami gyermek sírdogál.
[tkp. „... gyermek sírdogálása hallatszik.”] (VNGy II, 98)

¹⁹ Az elemek funkcióját alapul véve a glosszázásban igenévként (PTCP.PRS) adjuk meg az alakot, ha szintaktikailag igei bővítmény, evidenciális glosszát kap (EV), ha állítmányi szerepet tölt be.

→ *ńawrəm l'ūs-ne-te!*
 gyermek **sír-EV.PRS/MIR-3SG**
 'egy gyermek sír!'

(21) *Kit jiw oltəm pora nāt-ne-t* **nāŋk-i.**
 két fa toldott tutaj úszik-PTCP.PRS-POSS.3SG **látszik-3SG**
 'két fából egyberótt tutaj úszása látszik' (VNGy IV, 48)

→ *kit jiw oltəm pora nāt-ne-te!*
 két fa toldott tutaj **úszik-EV.PRS/MIR-3SG**
 'két fából egyberótt tutaj úszik!'

A fentebbi példák – (17), (18), (19) –, amelyek hallás útján szerzett információt jelenítenek meg, figyelemre méltók, mivel a mondatok nem evidenciális állítmányú ígét tartalmaznak, hanem az evidencialitás szempontjából neutrális *sujti* 'hangzik' alakokat. A (18) példa első tagmondatának *sulttanete* 'vágat' igei állítmánya ugyanakkor evidenciális ragozású (narratív használat), tehát a szöveg alkotója használta a jelen idejű evidenciális igealakokat. (A mondatot tartalmazó szöveg több további ilyen formát tartalmaz.) A fenti mondatok azt sugallják, hogy a hallott információ a manysiban nem értékelődik feltétlenül indirekt evidenciaként, s mindez összefüggésben van azzal, hogy az evidenciális alakok elsősorban rezultatív, abesszív, episztemikus, miratív funkciójúak, és nem az információ érzékelésének érzékszervi típusára utalnak.

Az udmurt használathoz hasonlóan a manysiban is felvehetnek az érzékelésigék evidenciajelölőt, ha az érzékelésigét tartalmazó megállapítást a beszélők az evidencialitás (22) vagy mirativitás/szubjektivitás (23) szempontjából jelöltnek érzik. Tehát ez az igecsoport nem mutat különös viselkedést evidencialitás szempontjából, bár megjegyzendő, hogy a korpuszban kimondottan ritkán szerepelnek olyan példák, melyekben evidenciális ragozású érzékelésige található.

(22) *Kēras-nəl numəl wit sujəŋəs jolal' sōsxat-i, mǎxm-ət xuń*
 szikla-ABL fentről víz zajosan lefelé ömlik-3SG nép-PL mikor
pāwəl-n joxt-əs-ət, motor suj nēmxtotjut-n at xūl-ima,
 falu-LAT megjön-PST-3PL motor zaj senki-LAT NEG **hall-EV.PASS.3SG**
kū'uw-ət-n ōs at xūl-ima.
 kutya-PL-LAT is NEG **hall-EV.PASS.3SG**
 'A szikláról fentről a víz zajosan ömlik lefelé, amikor az emberek a faluba értek, a motor zaját senki nem hallotta, a kutyák sem hallották.'

(LS 2022. 13. 13.)

- (23) *Kwoss suns-i: ań-maləŋ paul nāŋk-nē-te.*
 amint néz-3SG PTC falu látszik-EV.PRS/MIR-3SG
 'Amint nézi, hát egy falu látszik.' (VNGY IV. 214)

Az érzékelésigék és az evidencialitás összefüggése szempontjából megjegyzendő még, hogy a manysiban nem mutatkoznak olyan episztemikus-inferenciális partikulák, melyek érzékelésigéből grammatikalizálódtak.

4. Nganaszan²⁰

4.1 A nganaszan nyelv érzékelésigéi

Az alábbi táblázat a nganaszan érzékelésigék rendszerét mutatja be, melyet a későbbiekben összevetünk a nemvizuális érzékelést kifejező evidencialitással. Korpuszadatok (NSLC = Brykina et al. 2018), szótár (Kosztyerkin et al. 2001) és saját gyűjtés (Szeverényi 2008²¹) alapján a következő rendszert lehet megállapítani:

	LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS
passzív	<i>kat'əmə- ŋəðü-</i>	<i>d'indi-</i>	<i>d'indi- činü-</i>	<i>d'indi- ?</i>	<i>d'indi- ? menti-</i>
aktív	<i>kat'əmə- səŋü-</i>	<i>d'il'si-</i>	<i>činü- hüü-</i>	?	<i>menti-</i>
jelenség- alapú	<i>səŋu- ŋəðu-</i>	<i>sojbu-</i>	<i>sojbu- hüü-</i>	<i>sojbu-</i>	?

5. táblázat. A nganaszan nyelv érzékelésigéinek rendszere

²⁰ A nganaszan nyelv az uráli nyelvcsalád szamojéd ágának a tagja. A legészakabbra beszélt nyelv Euráziában, a Tajmir-félszigeten élő néhány száz nganaszan közül 100–300 fő beszélheti az anyanyelvét (a legutóbbi hivatalos adatok szerint 294; l. Rosstat 2020).

²¹ 2008-ban Szeverényi Sándor Wagner-Nagy Beátával és Marina Brykinával végzett terepmunkát Uszty-Avamban a nganaszanok között. Az itt gyűjtött, de korábban még nem publikált példamondatokra „saját gyűjtés 2008”-ként utalunk.

Vannak olyan lexémák, amelyek ugyan előfordulnak a nganaszan szótárban (Kosztyerkina et al. 2001), de más előfordulásuk nincsen, és a beszélők az anyaggyűjtés során sem említették ezeket a szavakat,²² így ezek nem jelennek meg a fenti táblázatban. Ahol a táblázatban két elem szerepel, ott nehéz mind a gyakoriság, mind a jelentés szempontjából különbséget tenni. A kérdőjeles cellák esetében nem áll rendelkezésre megbízható, egyértelmű adat. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy feltételezhetően a *sojbu*- ige a TAPINTÁS esetében is alkalmazható. Etimológiai megfelelői az enyec és a nyenyec nyelvekben (*so-*) is hasonlóan viselkednek, sőt endoforikus (belső) érzetekre is vonatkozhatnak, pl. a tundra nyenyecben. Tyerescsenko (2003: 567) szerint a tundra nyenyec *soś* ige jelentése 'hallatszik' és 'éreződik', továbbá a példák között, ugyanezen az oldalon említi a *ɲaworman? xarwawami ni so?* 'nem vagyok éhes', tkp. 'nem érzek éhséget' mondatot, a képzett *sośalamz* 'érzékletlenné, hallhatatlanná, érezhetetlenné válik' ige szócikkében pedig megjelennek a *tećdaxad ɲud'ini sośalma?* 'a hidegtől érzékletlenné vált a kezem' és a *ɲæni jed'a sośalma* 'a fájdalom a lábban már nem érezhető' példák.

Külön fontos kiemelni a nganaszan esetében, hogy noha a lexikális elkülönülés az egyes mezők között egyértelműen megállapítható, az aktivitás szempontjából történő differenciálás bemutatása a nyelv dokumentáltsága miatt már problémásabb. Sok esetben az aktív–passzív–jelenségalapú különbségtétel ige-képzőkkel realizálódik, melyek használatának pontos leírását a korpusz nem teszi lehetővé, illetve a lexikalizálódottság foka sem állapítható meg. Ezért szerepel egyes mezőkben két elem is – vö. az alábbi példamondatok közül a (24) és (25) példa aktív, a (26) példa passzív szituáció:

(24) *N'erəbtükü? səɲül'i-ʔiðə ɲarmüðə n'ii d'a.*
 először néz-PF.3SG.REFL kelet.GEN irány ALL
 'Először kelet felé nézett.' (NSLC: ChND_061025_Haljmira_flks.290)

(25) *Donəi? kat'əmi-ʔə-ði tunti-ði d'aŋku-mu-ʔə.*
 újra néz-PF-3SG.OBJ róka-3SG hiány-TRL-PF.3SG
 'Újra megnézte: a róka már halott volt.'
 (NSLC: ChZS_080212_Burbot_flkd.020)

²² Mivel a terepmunka az auditívusz jelölőjére koncentrált, és nem az érzékelésigékre, az utóbbiak külön nem lettek lekérdezve.

- (26) *tə təni d'a koni-gu-nə tamnu kat'əmə-suə-m maagüə,*
 hát ott ALL megy-IMP-1SG ott meglát-PST-1SG valami.ACC
kobtuākü təi-t'ü, horə-ðu mändəjs'i,
 lány létezik-IMPF.3SG arc-POSS.3SG kerek
ərakərə kobtuākü.
 szép lány
 'Hát odamegyek, és ott megláttam valamit, egy lány volt, kerek arcú, szép lány.' (NSLC: JMD_080219_MyLife_nar.059)

Továbbá a HALLÁS alapszavai használhatók SZAGLÁS és ÍZLELÉS során is, míg a TAPINTÁS esetében ez nem egyértelmű.

Amennyiben a beszélő specifikálni akarja, hogy melyik érzékelés a meghatározó a HALLÁS és SZAGLÁS/ÍZLELÉS közül, akkor egy sajátos névszóképzőt használ (a képzőről l. részletesen Szeverényi 2010: 219). Az alábbi példákban a névszón megjelenő képző (-*əgə*) elhagyásával minden bizonyosan nem lenne egyértelmű és/vagy fontos, hogy mi módon érzékeli a füstöt a megnyilatkozó, csak annyit lenne biztos, hogy nem látja a füstöt.

- (27) *Basutuə ŋanasa kintə-əgə d'indi-ʔə.*
 vadász ember füst-ÍZ.SZAG[ACC] hall-PF.3SG
 'A vadász füstöt érzett.' (Szeverényi 2010: 219)

Hasonló szerkezetet találunk a *sojbu-* 'hallatszik, érződik' esetében is:

- (28) *kuʔ ərakərə ŋəmu-əgə sojbu-tu*
 nagyon szép dohány-ÍZ.SZAG hallatszik-IMPF.3SG
 'Nagyon jó dohányszag érződik.' (Szeverényi 2010: 222)

Valamint ugyanez a képző használható a *čüñü-* 'szagol' igével is:

- (29) *Düŋə-tənu-ntu kintə-əgə čüñü-ʔə*
 orr-INST-POSS.3SG füst-ÍZ.SZAG[ACC] szagol-PF.3SG
 'Az orrával füstöt érzett.' (Szeverényi 2010: 219)

A (29) mondatban az is megakadályozhatja a 'hall' (*d'indi-*) megjelenését, hogy aktív érzékelést ír le, és a HALLÁS aktív igéje (*d'il'si-*) nem jelenik meg más érzékelési területek kapcsán. A HALLÁS passzív igéjének viselkedését jól illusztrálja a következő szövegrész:

(30) *S'igiʔə kubaʔa honə-iʔ-ti təniʔiʔais'a*
 ogre bőr visel-PF-3SG így
n'i-nti-ðə ηəðül'ü-ʔ. D'indi-ʔə-η?
 NEG-IMPF-3SG látszik-CNG **hall-PF-2SG**

'Az ogre bőrét viseli, így nem látható. *Hallod/Érzed?*'

(NSLC: KNT_940903_KehyLuu_flkd.086-087)

A szövegkörnyezetből nem egyértelmű, hogy melyik érzet a domináns, illetve van-e domináns érzet ebben az esetben. Az eredeti orosz fordítás alapján a HALLÁST feltételeznénk, ugyanakkor hasonló kontextusban az orosz szó fordítható érzésnek is. A nganaszan szövegkörnyezetből is inkább komplexebb érzékelésre következtetünk: az ogre szőre szagos is, a viselése nem feltétlenül jár hanghatással, szaggal, jellegzetes tapintással viszont biztosan.

4.2 Nganaszan érzékelés és evidencialitás

A nganaszan nyelv komplex morfológiai evidenciálisrendszerrel rendelkezik, amely a reportatív, a spekulatív és inferenciális mellett ún. nemvizuális érzékeléses evidenciális is tartalmaz (Guszev 2007; Wagner-Nagy 2019: 276):

-HA ₂ TU	inferenciális mód
-NTURƏKU	spekulatív mód ²³
-HA ₂ NHU	reportatív mód
-munuj-+POSS	auditívusz/nemvizuális érzékelés

Ez utóbbit a hagyományos szakirodalom az igemódok között tárgyalja, *auditívusz*nak nevezve (pl. Wagner-Nagy 2002: 116), miközben sokáig két fontos információ is elkerülte a kutatók figyelmét: egyrészt az auditívusz non-finit névszói alakot hoz létre, nem pedig finit igeit, másrészt pedig nem csupán hallás útján szerzett információra utal, hanem a látáson kívül minden más érzékelést is kifejezhet (szaglás, ízlelés, tapintás).

A nemvizuális érzékelést kifejező evidenciális mindhárom északi szamojéd nyelvben, a nganaszanban, a nyenyecben és az enyecben is megtalálható (vö. Guszev 2017), ugyanazon eredetű, és mindhárom nyelv esetében említi a szakirodalom, hogy nem csupán hallás útján szerzett információra utalhat. E részfejezet célja, hogy ezt illusztrálja, majd összevesse az érzékelésigék viselkedésével. Hipotézisünk, hogy az auditívusz viselkedése követi az érzékelésigék tulajdonságait,

²³ A spekulatív módot Wagner-Nagy (2019: 276) említi először az evidencialitás morfológiai eszközei között, ugyanakkor elsődlegesen az episztemikus igemódok közé sorolja.

ezt pedig úgy lehet a legkönnyebben bizonyítani, ha megvizsgáljuk, hogy a SZAGLÁSt, ÍZLELÉSt, valamint TAPINTÁSt kifejező igék – l. (31) és (32) példa –, illetve a halláshoz, szagláshoz, ízleléshez, tapintáshoz köthető szituációkhoz kapcsolódó igék – l. (33) példa – felvehetik-e a nemvizuális érzékelés szuffixumát.

A korpusz és főleg a saját gyűjtött anyag alapján megállapítható, hogy az auditívusz ugyanazokat az érzeteket fedi le, mint a HALLÁS igéi, vagyis a két rendszer funkcionális szempontból megfeleltethető egymásnak: mind a HALLÁS, mind a TAPINTÁS, mind a SZAGLÁS érzékelésigéken megjelenhet az auditívusz jelölője. A megfelelés továbbá abban a tekintetben is logikus, hogy az aktív érzékelésigék (vagyis a tudatos, szándékos érzékelést kifejezők) nem veszik fel az auditívuszi végződést. Azért logikus, mert egy evidenciajelölő használata során nem tudatosan választjuk ki az információforrás típusát. Vagyis az auditívusz ugyanazokat az érzeteket fedi le, mint a passzív és a jelenségalapú HALLÁS igék. Példák az auditívusz használatára:

TAPINTÁS²⁴

- (31) *tuntì nəmtu-ʔə ɲarka tuntì mogu menti-**mini**-čì*
 róka érez-PF.3SG medve róka.GEN hát.ACC tapint-AUD-POSS.3SG
 'A róka érezte (de nem látta), hogy a medve megérinti a hátát.'
 (saját gyűjtés, 2008, Uszty-Avam, KSM adatközlő)

SZAGLÁS

- (32) *basutuə činü-**münü**-čü kintə*
 vadász szagot_érez-AUD-3SG füst.ACC
 'A vadász fűstszagot érzett.'
 (saját gyűjtés, 2008, Uszty-Avam, ChND adatközlő)

Hanghatást, hangzást kifejező igék

- (33) *maagiə s'ijgar-**munu**-t'ü tud'ar-**munu**-t'ü bəntini*
 valami csikorog-AUD-OBL.3SG kopog-AUD-OBL.3SG kint
 'Valami kopog és csikorog odakint.'
 (NSLC: TKF_99_TwoShamans_flkd.181)

²⁴ Ebben a mondatban ugyan aktív igeként jelenik meg a 'tapint, érint' jelentésű *menti-* ige, de a megnyilatkozó szempontjából az másodlagos információ, hogy tudja, hogy pontosan ki az, aki hozzáért.

A nganaszan nyelv tanúsága – amit alapvetően a nyelvtipológia is megerősít –, hogy valószínűleg nincs „tisztá” auditívusz, hanem a hallás útján, passzív módon szerzett információ lefedi vagy átfedésben van a tapintással, valamint a szaglással/ízleléssel szerzett információ kifejezőeszközeivel. Nem látható szituációkban (pl. sötétben történt esemény) nem mindig egyértelmű, hogy mely érzetek relevánsak, lehet egyszerre több is, s továbbá ezekhez az érzetekhez kapcsolódhatnak testi érzések is (fájdalom, éhség stb.).

A fentieket összegezve megállapítható, hogy az érzékelésigék rendszere és a nemvizuális evidenciális szemantikai szempontból megfeleltethetők egymásnak, függetlenül attól, hogy a morfológiai evidenciálisok nem az érzékelésigékből grammatikalizálódtak. Mindez a következő sematikus ábrával illusztrálható:

	LÁTÁS	HALLÁS	SZAGLÁS	ÍZLELÉS	TAPINTÁS	
passzív	LEX.A	LEX.D	LEX.D	LEX.D	LEX.D	lehetséges elsődleges poliszémia
		AUD>	>	>	>	lehetséges másodlagos poliszémia
aktív	LEX.B	LEX.E	LEX.F	LEX.G	LEX.H	
		–	–	–	–	
jelenség-alapú	LEX.C	LEX.I	LEX.I	LEX.I	LEX.I	lehetséges elsődleges poliszémia
		AUD>	>	>	>	lehetséges másodlagos poliszémia

6. táblázat. Az érzékelésigék és a nemvizuális evidenciális poliszémiája a nganaszanban

A 6. táblázat, mely a nganaszan rendszert mutatja be, általános tanulságokkal is szolgálhat. Látható, hogy az érzékelésigék esetén leginkább az aktív tartomány differenciálódik lexikálisan, míg a passzív és jelenségalapú tartományban a nemvizuális érzékelést kifejezheti egyazon ige. Az aktív tartomány differenciáltságának megfelelő jelölése a nemvizuális evidenciálisnak nem alakul ki. A nganaszan alapján sematizált rendszer szerint a LÁTÁS lexikálisan elkülönül a többi érzettől, és aktivitás szerint is differenciálódik. A nemvizuális érzékelés igéinél megfigyelhető polyszémia megfeleltethető a nemvizuális érzékelést kifejező evidenciális (a táblázatban AUD) szemantikájának. Ez érthető, hiszen az, hogy egy nyelvben a hallás igéi lefednek más érzékterületeket is (vö. manysi), nem jelenti azt, hogy ez az evidencialitás szintjén is jelentkezik – ugyanis a nemvizuális érzékelés grammatikai eszközzel való jelölése tipológiai szempontból ritka, míg a 'hall' ige polyszemiája tipológiai szempontból nem az.

5. Összefoglalás

Írásunkban három uráli nyelv érzékelésigéinek rendszerét vázoltuk fel Viberg (1984, 2001, 2008) tipológiai modellje alapján. A három nyelv rendszere eltérő képet mutat az igék tartományon belüli polyszemiáját illetően. Látható továbbá, hogy a vizsgált nyelvekben az érzékelésigék rendszere elsősorban az aktivitás mentén differenciálódik (l. az egyes érzékterületek esetén külön lexémát találhatunk az aktív, passzív és jelenségalapú igéknél), míg például az angol nem differenciál ebben a tekintetben a látás és hallás területén kívül.

Az evidencialitás és az érzékelésigék kapcsolatát illetően hangsúlyozni kell, hogy a három vizsgált nyelv evidenciálisrendszere különféle típusokat reprezentál. Az udmurt és a manysi tipológiai szempontból ugyanabba a típusba sorolható (egy evidenciálisan jelölt és egy neutrális kategória), de meg kell jegyezni, hogy a manysi rendszer komplexebb abban az értelemben, hogy jelen és múlt időben, illetve aktív és passzív igenemben is kifejezhető morfológiai módon az evidencialitás kategóriája, míg az udmurtban a morfológiai jelölés csak a múlt időben lehetséges. A nganaszan jóval komplexebb rendszerrel bír, melyben több evidenciatípus önálló jelölővel különül el (auditívusz, inferenciális, reportatív). Az egyik vizsgálati szempont így az lehet, hogy a nemvizuális érzékelés révén szerzett információ indirekt evidenciaként értékelődik-e egy nyelvben. Látható, hogy az udmurtban és manysiban vélhetően nem (kivéve, ha valamilyen következtetés alapjául szolgál az érzet), míg a nganaszanban az auditívusz jelöli a nemvizuális érzékelést. Így az evidencialitás és érzékelésigék közötti lehetséges összefüggések közül szükségszerű kiemelni, hogy a nganaszan passzív és jelenség-

alapú HALL igék viselkedése megfelel a nemvizuális érzékelés révén szerzett információ jelölésének (l. nganaszan auditívusz), azaz a látáson kívül minden egyéb érzéktípusra vonatkozik. Ebből egyelőre messzemenő következtetést nem lehet levonni, noha hasonló evidencialitású nyelvekből lehet párhuzamokat említeni (pl. tundra nyenyec), ám a jelenség alapos és széleskörű vizsgálata még nem történt meg.²⁵

Vizsgálataink fontos megállapítása továbbá, hogy az aktív érzékelésigékből nemcsak evidenciális markerek nem alakulnak ki, hanem nem jönnek létre episztemikus-inferenciális (lexikális) jelölők – partikulák, határozószók – sem (l. az idézett magyar, finn, észt példákat; ezt erősíti az udmurt is, valamint a manyси-ban és a nganasziban sincs rá példa). Ez megfelel az evidencialitás – és így az inferencialitás – természetének, mivel ezek a kategóriák nem tudatos, akaratlagos információszerzéshez kapcsolódnak.

Az uráli és finnugor alapnyelv érzékelésigéinek történeti áttekintéséből az látható, hogy az igék etimológiájának tipológiai szempontokat érvényesítő vizsgálata pontosíthatja az alapnyelvre vonatkozó lexikai adatokat. A tanulmányban felsorakoztatott példák alapján feltételezhető, hogy a *kule- rekonstrukció alapjelentése a 'hall' mellett 'érez, érzékel' is lehetett, vagyis a látáson kívül minden érzékterületre vonatkoztatva hordozta az 'érez, érzékel' jelentést, s mivel a négy érzékterület közül a hallás a legdominánsabb, a 'hall' komponens vált meghatározóvá az ige használatában.

²⁵ Említést érdemel, hogy az Aikhenvald tipológiájában szereplő A5 rendszer (Aikhenvald 2004: 37, 73; későbbi munkájában A4 rendszer: Aikhenvald 2018: 16) – vagyis, amelyben a tisztán auditívusz állna szemben 'minden más'-sal (*everything else* vagy *evidentiality neutral form*) – valószínűleg nem létező kategória. Aikhenvald egyetlen, szerinte is problémás (2004: 366) példát említ, a jucsí nyelvét, amely mára valószínűleg kihalt és hiányosan dokumentált. Oswald (1986: 37–8) a kasaja (Kashaya) nyelvben említ auditív (*auditory*) evidenciális, és példái csak hallás útján szerzett információt mutatnak be, ugyanakkor más érzékszervvel érzékelt esemény kifejezési módjairól nem szól. Valószínűleg tehát nincs olyan nyelv, amelyben a négy nemvizuális érzékelés közül csak egyet fedne le az evidenciálisjelölő. Mivel eleve „kevés” (Aikhenvald 2018: 34; Jacques 2018: 112) nyelvben található nemvizuális érzékelést kifejező evidenciális, ennek feltárása nagyobb munkát és alapos kutatást igényel. Így Jacques számos olyan nyelvet kizár azon nyelvek közül, amelyekben korábban tisztán auditívot határoztak meg, mivel más érzeteket (szaglás, ízlelés, tapintás, érzés) is kifejeznek az adott jelölők. Mindössze két nyelvről állítja (Jacques 2018: 116), hogy rendelkeznek auditív jelölővel (*auditory demonstrative*): a khaling (sino-tibeti nyelv, Jacques–Lahaussois 2014) és a varjú vagy abszaró (Crow) nyelv (szíu nyelv, Graczyk 2007: 76), ám ezek jelölői sem az ige morfológiájához tartoznak.

Rövidítések

ABL	ablatívusz
ACC	tárgyeset
ALL	allatívusz
AUD	auditívusz/nemvizuális érzékelés
CNG	konnegatív
CVB	konverbium
DAT	datívusz
DIM	kicsinyítő képző
EV.PRS	evidenciális jelen idő
EV.PST	evidenciális múlt idő
GEN	genitívusz
INST	insztrumentális
ILL	illatívusz
IMPF	imperpektív aorisztosz
ÍZ.SZAG	íz- és szagot kifejező képző
LAT	latívusz
MIR	miratív
LOC	lokatívusz
NEG	tagadás
OBJ	tárgyas ragozás
OBL	függő eset
PASS	passzív
PST	múlt idő
PTCP.PRS	jelen idejű participium
PF	perfektív aorisztosz
PL	többes szám
POSS	birtokos
PP	névutó
PRS	jelen idő
PTC	partikula
REFL	reflexív ragozás
SG	egyes szám
TRL	transzlatív képző
Q	kérdő klitikum

Hivatkozások

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford.
- Aikhenvald, Alexandra Y.–Storch, Anne 2013. Linguistic expression of perception and cognition: A typological glimpse. In: Aikhenvald, Alexandra Y.–Storch, Anne (szerk.): *Perception and Cognition in Language and Culture*. Brill. Leiden. 1–45.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2018. Evidentiality: The framework. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 1–44.
- Arkhangelskiy, Timofey 2019. Corpora of social media in minority Uralic languages. *Proceedings of the fifth Workshop on Computational Linguistics for Uralic Languages*, Association for Computational Linguistics. Tartu. 125–40.
- Bíró Bernadett–Sipőcz Katalin 2022. *Evidentiality in the Mansi dialects*. Előadás a CIFU XIII. kongresszuson. Bécs.
- Boye, Kasper 2010. Reference and clausal perception-verb complements. *Linguistics* 48: 391–430.
- Brugman, Claudia M.–Macaulay, Monica 2015. Characterizing evidentiality. *Linguistic Typology* 19: 201–37.
- Brykina, Maria–Valentin, Gusev–Szeverényi, Sándor–Wagner-Nagy, Beáta 2018. *Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC)*. Archived in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. Version 0.2. Publication date 2018-06-12. <http://hdl.handle.net/11022/0000-0007-C6F2-8>.
- Evans, Nicholas–Wilkins, David 2020. In the mind’s ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian languages. *Language* 76: 546–92.
- Faller, Martina 2002. *Semantics and Pragmatics of Evidential in Cuzco Quechua*. PhD-értekezés. Stanford University. Stanford.
- Graczyk, Randolph 2007. *A grammar of Crow* [Apsaalooke Alilauu]. University of Nebraska Press. Lincoln.
- Gunnarsdóttir, Ása Bryndís 2013. *Conceptual Metaphors in Perception Verbs: A Comparative Analysis in English and Icelandic*. University of Iceland, School of Humanities, Department of English.
- Gusev, Valentin 2017. On the etymology of Auditive in Samoyedic. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 41: 131–52.
- Horváth Ildikó 2011. *Érzékelésigék a manyisi nyelvben*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem. Szeged.

- Jacques, Guillaume 2018. Non-propositional evidentiality. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford. 109–23.
- Jacques, Guillaume–Lahaussais, Aimée 2014. The auditory demonstrative in Khaling. *Studies in Language* 38: 335–46.
- Kaiser, Elsi 2022. Evidentiality in Finnish: On the communicative functions of the reportative evidential *kuulemma* and the dubitative marker *muka*. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 67–121.
- Kicsi Sándor András 2001. Az 'érzékelés'-t jelentő igék három csoportjáról. In: Gecső Tamás (szerk.): *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 186–89.
- Kibargyina, T. M. 2011. МЫЛКЫДКЫЛ [Modális szavak] In: Tyimerhanova, N. N. (szerk.): *Удмурт кылэн вераськонлюкеттодосэз (морфологиез)* [Az udmurt nyelv morfológiája]. Удмурт университет Издательство. Izsevszk. 359–70.
- Kosztyerkina, N. T.–Momgye, A. Cs.–Zsdanova, T. Ju. [Н. Т. Костеркина – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова] 2001. *Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский*. Филиал издательство Просвещение. Санкт-Петербург.
- Kozmács István 2002. *Udmurt–magyar szótár*. Savaria University Press. Szombathely.
- Kubitsch Rebeka 2023. *Evidencialitás az udmurt nyelvben*. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Szeged.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kugler Nóra 2017. Az evidencialitás és a modalitás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 464–94.
- LS: *Luima Seripos*. Manysi nyelvű újság. Hanti-Manszijszk (<http://www.khantyyasang.ru/>)
- Mészáros Edit 2008. *Magyar–erza-mordvin szótár*. Studia uralo-altaica. Supplementum 11. Szegedi Tudományegyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. Szeged.
- Munkácsi Bernát 1896. *A votják nyelv szótára*. MTA. Budapest.
- Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla 1886. *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nielsen, Konrad 1979. *Lappisk (Samisk) Ordbok*. Bind II. G-M. Universitetsforlaget. Oslo.
- Oswalt, Robert L. 1986. *The evidential system of Kashaya*. In: Chafe, Wallace L.–Nichols, Johanna (szerk.): *Evidentiality: The Linguistic Coding of Episte-*

- mology*. (Advances in Discourse Processes 20.) Ablex. Norwood (NJ). Ablex. 9683101704. 29–45.
- Plungian, Vladimir. 2010. Types of verbal evidentiality marking: An overview. In: Diewald, G.–Smirnova, E. (szerk.): *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*. De Gruyter Mouton. Berlin. 15–58.
- Rombandeeva, E. I. 1973. *Mansijskij (Vogul'skij) jazyk*. Nauka. Moszkva.
- Rosstat 2020. *Всероссийская перепись населения 2020 года*. (Az összoroszországi lakosság 2020-as népszámlálása.) https://rosstat.gov.ru/vpn_popul (utolsó megtekintés: 2022. 03. 01.)
- Saarikivi, Janne 2022. The divergence of Proto-Uralic and its offspring: A descendent reconstruction. In: Bakró-Nagy, Marianne–Laakso, Johanna–Skribnik, Elena (szerk.): *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Oxford University Press. Oxford. 28–58.
- San Roque, Lila–Kendrick, Kobin H.–Norcliffe, Elisabeth–Brown, Penelope–Defina, Rebecca–Dingemanse, Mark–Dirksmeyer, Tyko–Enfield, NJ–Floyd, Simeon–Hammond, Jeremy–Rossi, Giovanni–Tufvesson, Sylvia–van Putten, Saskia–Majid, Asifa 2015. Vision verbs dominate in conversation across cultures, but the ranking of non-visual verbs varies. *Cognitive Linguistics* 26: 31–60.
- San Roque, Lila 2019. Evidentiality. *Annual Review of Anthropology* 48: 353–70.
- Sipőcz Katalin 2014. A manyisi evidenciálisról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 121–41.
- Skribnik, Elena–Afanaseva, K. V. 2007. *Практический курс мансийского языка*. Khanty-Mansiysk.
- Skribnik, Elena–Kehayov, Petar 2018. Evidentials in Uralic Languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (szerk.): *Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford–New York. 525–55.
- Sweetser, Eve E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Szeverényi Sándor 2010. A nganaszan íz- és szagnevek rendszere. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 210–26.
- Terescsenko, Natalja M. [Терещенко, Н. М.] 2003. *Ненецко-русский словарь*. Просвещение. Санкт-Петербург.
- Van der Auwera, Johan–Plungian, Vladimir 1998. On modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2: 79–124.
- Viberg, Åke 1984. The verbs of perception: A typological study. In: Butterworth, Brian–Comrie, Bernard–Dahl, Östen (szerk.): *Explanations for Language Universals*. De Gruyter Mouton. Berlin. 123–62.

- Viberg, Åke 2001. Verbs of perception. In: Haspelmath, Martin et al. (szerk.): *Language Typology and Language Universals*. Vol. 2. De Gruyter Mouton. Berlin–Boston. 1294–1309.
- Viberg, Åke 2008. Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective. In: Gómez González, María de los Ángeles–Mackenzie, J. Lachlan–González Álvarez, Elsa M. (szerk.): *Languages and Cultures in Contrast and Comparison*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 123–72.
- VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1896. *Vogul népköltési gyűjtemény* I–IV. MTA. Budapest.
- Usoniene, Aurelia 1999. Perception verbs revisited. *Lund University, Dept. of Linguistics Working Papers* 47: 211–25.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002. *Chrestomathia nganasanica*. Studia uraloaltaica. Supplementum. Szegedi Tudományegyetem–MTA Nyelvtudományi Intézet. Szeged–Budapest.
- Wagner-Nagy, Beáta 2019. *A Grammar of Nganasan*. Brill. Leiden.
- Whitt, Richard J. 2010. *Evidentiality and Perception Verbs in English and German*. German Linguistics and Cultural Studies. Vol. 26. Peter Lang. Bern.
- WT = Kálmán, Béla 1976. *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kubitsch Rebeka

Szegedi Tudományegyetem

kubitsch.rebeka@gmail.com

Sipőcz Katalin

Szegedi Tudományegyetem

sipocz@hung.u-szeged.hu

Szeverényi Sándor

Szegedi Tudományegyetem

szevers@hung.u-szeged.hu